

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 83

MANTAL, NUMMER I BY OCH SKIFTESLAG.

I en by eller socken, påträffas i allmänhet en eller flera personer, som på grund av eget intresse och i samband med förtroendeuppdrag kommit att ingående lära känna byns eller socknens äldre bebyggelseförhållanden, skattläggning, skiftets genomförande, hemmansklyvningarna och andra dylika förhållanden, där bygdens folk och de folkliga organisationerna mött statsmakternas lagar och förordningar. Av särskild vikt för upptecknaren är att söka få fram dels vad en sådan särskilt intresserad allmogeman känner till om dessa förhållanden, dels och icke minst de egna synpunkter, som allmogen gjort gällande eller sökt göra gällande i samband med de statliga åtgärderna. Allmogen har även ofta själv format till egna uttryck eller förändrat lagarnas och förordningarnas termer.

1. I en del landskap har bebyggelsen huvudsakligen ägt rum i byalag, i andra åter genom enstaka bosättningar.

Finnas traditioner om att byalag och by uppkommit ur en från början enstaka bosättning, som tidigt uppdelats i flera bruksenheter?

Traditioner om att by uppkommit genom samfällt upptagande och bruk av ägor?

Har benämningen by även använts för enstaka bosättning?

Är uttrycket byalag levande i målet?

Är uttrycket bol bekant och vad betecknar det?

2. Vilka uttryck finnas för en bruksenhet och i vilka bemärkelser användas uttrycken gård, hemman (hemman innehades av bönder, som därmed voro besuttna, hemmanet var satt i mantal), lägenhet (var ej satt i mantal).

3. Känner man till fastigheter i byn, som ej äro åsatta mantal, men som i skifteslag får andel i byns ägor enligt delningsgrunden? Vad kallar man en sådan fastighet? Vad kallar man en ej i mantal satt ägolott, som ligger omsluten av främmande ägares mark, är avskild genom skiljemärken och ej ger delaktighet i andra ägor inom by? Vad menas med utjord? Vad är urfjäll? Har man känt till båda dessa uttryck? Har man inlagt olika betydelser eller samma betydelse i dem?

4. Vad kallas smärre ej i mantal satta på förut ej odlad mark upptagna och bebyggda jordbrukslägenheter, som äro för små att kunna kallas gårdar eller hemman? Känner man till benämningar som målar, tomter, gatehus för sådana lägenheter? Vad förstår man med ett torp? Känner man uttryck som fjärdingstorp, åttingstorp, fjärdingsbönder, halvtorp, ryttartorp, soldattorp, båtsmanstorp, kronatorp, odelstorp, skattetorp, dagsverkstorp, stattorp, skogstorp. Vad förstås med dessa uttryck? Kunna torp vara särskilda jordboksenheter? Känner man till skillnad mellan skattlagda torp och ej skattlagda?

Vad kallar man bosättningar med ingen eller obetydlig jord?
Vad förstår man med backstugor?

5. Vad kallar man bebyggda nyodlingar, som ännu ej trätt i full skatt eller alltjämt åtnjuter frihetsår? Vad menar man med nybyggen?

6. Känner man till fisken, kvarnar, stampar, valkverk, hamrar, sågar o.dyl. verk eller inrättningar, som utgjort självständiga lägenheter? Har jord varit förbunden med dem?

7. Har det funnits gårdar utan namn, alltså med blott nummer enligt jordeboken? Känner man till vad nummer hemmanet har? Användes nummer i dagligt tal? Talas om att vissa arbeten etc. gå i tur efter nummer i byn? Voro numren solskiftesnummer följande tomternas läge i byn? Vilken gård har nr 1 som självskrivet nummer?

Har det förekommit att enstaka hemman eller lägenheter saknat nummer (Göteborgs och Bohuslän). Har numreringen kunnat ske socken- eller tingslagsvis?

Kan i dagligt tal subnummer anföras? Talas om att bo på en subbel.dyl.?

8. Hur har bruksenheter tillkommit inom jordebokenheterna? Vad förstås med och hur benämner man på orten hemmansklyvning? Hur har man ställt sig till klyvningsrätten? Finns någon medveten strävan att undvika för stark klyvning?

9. Har särskild mantalssättning givit upphov till nya brukningsdelar? Har det förekommit att hemmansägare på egen hand sämjevis delat hemmanet och åsatt varje lott ett mantal? Har sådant mantal blivit godtaget av domstolarna? Kan det förekomma, att en ägare sålt hela hemmanets mantal men ändå haft jord kvar? Har det hänt, att man sålt all jorden med angivet mantal men ändå haft mantal kvar, varför man fortfarande har att svara?

10. Hur har ägostyckningen verkat i bygden?

Har sålunda uppkomna hemmansdelar upptagits i jordeboken som särskilda enheter?

11. Hur har man uttryckt hemmansdelarnas storlek, andel i hemmanet eller hemmansdelarnas mantal? För undvikande av alltför besvärliga bråktal har man använt byamål, jordatal eller däremot svarande skattetal (landskylden i Bohuslän, pund och tunneränta i Småland och Västergötland etc.). Där mantal och jordatal direkt svara mot varandra har jordatalet kunnat användas som underavdelning (Norrland). I stället för mantal och jordatal (i spannländ, öresländ, stigar, kol etc.) har man i Kopparbergs län uttryckt hemmansdelarnas storlek efter den andel var och en hade i de hela roten åliggande soldatårspenningarna. Hemmansdelar angivna i öres, penningars, rundstyckens eller styvers skatt (Värmland).

12. Har man ansett skifteslaget vara detsamma som byalaget? Vad är annars skillnaden? Har en hel socken behandlats som ett skifteslag? Har ett hemmanutgjort ett skifteslag för sig?

13. Vad känner man till om ägoutbyte?

14. Vad förstår man på orten med inägor? Känner man till andra uttryck härför såsom odalägor, bolägor. Vad menas med hemägor?

Vad förstås med utägor? Samfällid tomt och gatumark?

15. Känner man till en indelning i bättre och sämre jord inrösningsjord, avrösningsjord och impediment?

Hur har det ena slaget av ägor värderats i jämförelse med det andra? Hur har allmogen graderat eller velat gradera ägorna?

16. Vad har vid skifte utgjort delningsgrunden i inägorna? Örestalet eller aln- och stångtalet, innehavet, räntan, vissa jordantal eller skattetal, såsom band- och snesland, kolräntan, andel i soldatens årspenningar etc., måлтаlet (med 48 mål = 1 mantal), selandtalet (med 24 seland = 1 mantal), tunnlandtalet (med 6 tunnland = 1 mantal) o.s.v.?

Vad blir delningsgrund i skog och utmark? Inom by? Mellan byar och enstaka bosättningar? I sockenallmänning? I härads- och landsallmänning? För avgärda by?

Vilken har delningsgrunden varit för vattenområde och fiske inom by eller mellan byar och enstaka bosättningar?